

<https://doi.org/10.23939/shv2021.02>

УДК 165+161.1+11

ВИДИ ПОНЯТЬ У “НІМЕЦЬКІЙ ЛОГІЦІ” КРІСТІАНА ВОЛЬФА¹

Ігор Пасічник

Львівський національний університет Імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-5643-0611

pasitschnyk@gmail.com

(надіслано – 09.06.2021, прийнято до друку – 20.09.2021)

© Пасічник І., 2021

Розглянуто проблему класифікації понять (*Begriffe*) у Крістіана Вольфа, зокрема в його “Німецькій логіці”. Поняття – як і уявлення (*Vorstellungen*) загалом – Вольф поділяє на темні (*dunkel, obscura*) та ясні (*klar, clara*). Ясні поняття можуть бути чіткими (*deutlich, distincta*) та нечіткими (*undeutlich, indistincta* або *confusa*). Чіткі – докладними (*ausführlich, completa*) та недокладними (*unausführlich, incompleta*), а також повними (*vollständig, adaequata*) та неповними (*unvollständig, inadaequata*). Метою статті є проаналізувати та пояснити ці види понять, а також вказати на ключове значення цієї класифікації для Вольфової філософії. У статті показано, що вихідним пунктом розуміння Вольфової теорії понять у “Німецькій логіці” є правильна інтерпретація визначення поняття у цьому творі, передусім правильна інтерпретація слова “*Sache*”. Пояснено, що означає у Вольфа “мати поняття про щось *через образ*”, і що означає “мати поняття про щось *через лише слова*”. Також проаналізовано відмінність між темними, ясними (але нечіткими), чіткими, докладними та повними поняттями.

Ключові слова: Крістіан Вольф, логіка, метафізика, поняття, пізнання.

THE TYPES OF NOTIONS IN “GERMAN LOGIC” OF CHRISTIAN WOLFF

Ihor Pasitschnyk

National Ivan Franko University of Lviv

ORCID ID: 0000-0002-5643-0611

pasitschnyk@gmail.com

(Received – 09.06.2021, accepted – 17.09.2021)

The paper discusses the problem of classification of notions (*Begriffe*) by Christian Wolff, particularly in his “*German Logic*”. Wolff divides notions – as well as representations (*Vorstellungen*) in general – into obscure (*dunkel, obscura*) and clear (*klar, clara*). The clear notions are divided into distinct (*deutlich, distincta*) and indistinct (*undeutlich, indistincta* or *confusa*). And the distinct notions are divided again into complete (*ausführlich, completa*) and incomplete (*unausführlich,*

¹ Автор статті, Ігор Пасічник, пропонує нестандартний переклад філософської німецької термінології. Тому ця стаття потрапила у рубрику “Дискусія”. Українська філософська термінологія перебуває у становленні, зокрема термінологія, яка стосується перекладу ключових понять німецької класичної філософії *Ding, Sache, Verstand, Vernunft*. Ігор Пасічник обґрунтовує свій переклад цих термінів й пропонує один із можливих варіантів їхнього тлумачення українською мовою з урахуванням контексту праць Крістіана Вольфа (прим. – ред.).

incompleta), and on the other hand into adequate (vollständig, adaequata) and inadequate (unvollständig, inadaequata). The aim of the paper is to analyse and to explain these types of notions and in this way to point out the crucial significance of this classification for Wolff's philosophy. The paper shows that the starting point for understanding of Wolff's theory of notions in "German Logic" is the correct interpretation of his definition of notion in this work, above all the correct interpretation of the word "Sache". It is further explained, what it means to have a notion of something *by an image* and to have a notion of something *by bare words*. And it is also analysed the difference between obscure, clear (but indistinct), distinct, complete and adequate notions.

Keywords: Christian Wolff, logic, metaphysics, notion, cognition.

У "Vorbericht von der Welt-Weisheit" 1713 (§ 10) Крістіан Вольф² окреслює логіку як частину світо-мудрості (філософії), за допомогою якої ми вчимося пізнавати сили людського розуму (в найширшому його значенні) та правильно використовувати їх у пізнанні істини. Логіка, згідно із Вольфом, не тільки є початком будь-якої філософії, але й також показує нам, якою мірою ми взагалі надатні до неї. Саме тому виклад своєї філософії Вольф починає книгою "Vernünfftige Gedancken von den Kräften des menschlichen Verstandes und ihrem richtigem Gebrauche in der Erkänntniß der Wahrheit" (1713) – "Раційні³ думки про сили людського розуму та його правильне використання у пізнанні істини", яка відома також як "Німецька логіка". Вже у назві цієї книги добавляли її подібність з трактатом Джона Лока "An Essay Concerning Human Understanding" (1690) – "Есей про людське розуміння" (пор. [Zingari 1980: 268]). І не безпідставно, адже Вольфова "Німецька логіка" є не просто викладом формальних правил думання, а є передусім початком дослідження розуму як спроможності душі. Перший розділ "Німецької логіки" присвячений теорії понять, яка є ключовою для всієї філософії Вольфа.

Проблему природи понять Вольф тут все ж ще не досліджує у всій її глибині, а самі поняття розглядає радше з прагматичної перспективи, порівнюючи їх з *рукою*, для вміння користуватися якою не обов'язково знати, як вона влаштована. Однак це стосується передусім вирішення проблеми походження понять через наші чуття, яке Вольф у "Німецькій

логіці" залишає відкритим, а саме: питання, чи поняття потрапляють у душу як у порожнє вмістище, а чи вони вже заховані у сутності душі⁴.

Градацію понять Вольф певною мірою запозичив у Готфріда Вільгельма Ляйбніца, зокрема у його статті "Meditationes de cognitione, veritate et ideis" (1684) – "Медитації про пізнання, істину та ідеї", надрукованій у лямпцізькому журналі "Acta Eruditorum". Цю градацію Вольф, однак, модифікував та доповнив. А зважаючи на те, що згадану статтю Ляйбніца також сприймали як непряму дискусію з Рене Декартом, Ніколя Мальбраншем та Антуаном Арно, – то у цьому контексті Вольф розглядав свою теорію пізнання загалом і теорію понять зокрема як суттєвий крок вперед порівняно з цими філософами (пор.: AN, § 58) та [McQuillan 2017: p. 151]).

Поняттям (Begriff) Вольф називає будь-яке уявлення справи (Sache) у наших думках – "Einen Begriff nenne ich eine jede Vorstellung einer Sache in unseren Gedancken." (DLog, I, § 4). Думку (Gedanke) він розуміє як усвідомлене уявлення душі (Ebd, § 2), й думками у Вольфа є як уявлення розуму (Verstand) та рації (Vernunft), так і уявлення чуттів (Sinne). Справа (Sache) тут – це уявлення того, що являє собою якась річ (Ding), тобто *quidditas*; таке уявлення може бути тільки уявленням роду чи виду, а тому *поняття* Вольф означає також як *уявлення родів та*

² Для кращої та швидшої ідентифікації, посилання на найцитованіші тут твори Вольфа подаватимуться за абрєвіатурами (разом із вказуванням параграфа):

DLog = *Deutsche Logik* (1713) = [Wolff 1754]

DMet = *Deutsche Metaphysik* (1720) = [Wolff 1751]

AN = *Ausführliche Nachricht von seinen eigenen Schriften* (1726) = [Wolff 1733]

³ Німецький термін *Vernunft* я передаю українською як *рація*, термін *vernünftig* – відповідно як *раційний*; а німецький термін *Verstand* – як *розум*. Адже в європейській філософській традиції нім. *Vernunft* усталалося як відповідник до лат. *ratio*, англ. *reason*, фр. *raison*; а нім. *Verstand* – як відповідник до лат. *intellectus*, англ. *understanding*, фр. *entendement*.

⁴ "Але чи поняття тих речей, які є поза нами, за допомогою чуттів вносяться у душу як у порожнє вмістище, або навпаки, чи вони вже самі собою, ніби заховані, знаходяться у сутності душі, й душа утворює їх лише своєю власною силою, а зміни, які зовнішні речі спричиняють у нашому тілі, є тільки приводом, – про це ще довго не час говорити. Вже аж у своїх Думках про Бога та душу людини, а саме, у їх п'ятому розділі, я можу показати, що істині відповідає останнє. Втім вирішення цього питання не входить у наш теперішній намір. Адже ми можемо отримувати поняття зовнішніх речей та на їх основі з певністю судити про ці речі, навіть якщо ми не знаємо, звідки ці поняття походять: так само як ми можемо користуватися рукою для виконання усіляких дій, хоча не знаємо, як вона влаштована зсередини та яким чином може утворювати необхідні для цих дій рухи." (DLog, I, § 6). Пор. також [Madonna 2018: S. 97], [Madonna 2019: S. 48].

видів речей (*DMet*, § 273)⁵. Поняття Вольф поділяє на *ясні* та *темні*; *ясні* – на *чіткі* та *нечіткі*; *чіткі* – на *докладні* та *недокладні*, а також *повні* та *неповні*.

⁵ У німецькому варіанті викладу своєї філософії Вольф розрізняє терміни *Ding* та *Sache*. Українською я передаю *Ding* – як *річ*, а *Sache* – як *справа*. Вольф розуміє *Ding* як все, що може бути: “Alles, was seyn kann, es mag wirklich seyn oder nicht, nennen wir ein *Ding*” (*DMet*, § 16) – “Все, що може бути, буде воно дійсним чи ні, ми називаємо річчю”. Коли ж Вольф використовує термін *Sache*, то може йтися про кілька значеннєвих перспектив, але у всіх них присутній акцент на осягненні *сутності* речі. Можна виділити три найосновніші способи використання слова *Sache* у Вольфа.

1. *Sache* – як те, що виражає сутність певної речі. Зокрема у Вольфовому визначенні поняття: “Einen Begriff nenne ich eine jede Vorstellung einer *Sache* in unseren Gedancken” (*DLog*, I, § 4) – [виділення слова *Sache* – І.П.]. Якщо тлумачити тут *Sache* – просто як *річ*, то це веде до нерозуміння цього твердження зокрема, та Вольфової теорії пізнання загалом. Адже тоді складається враження, наче поняттям Вольф називає уявлення чогось у наших *думках*. Тобто ключовим моментом тут постає *думка*. Однак, як вже зазначалося, *думка* у Вольфа – це *усвідомлене* уявлення чогось, і не більше. Можна усвідомлювати, що ми сприймаємо чи сприймали щось, але не усвідомлювати, що саме. Поняття ж передбачає, що ми осягаємо *quidditas* речі, тобто те, чим та *річ* є, її сутність, а тому поняття – це *уявлення родів та видів речей* (*DMet*, § 273). Тож у визначенні поняття у “Німецькій логіці” акцент стоїть на слові *Sache*, яке тут слід розуміти як *сутність речі, quidditas*.

2. *Sache* – як щось, чим ми займаємося чи що робимо, або ж плануємо займатися чи робити. У цьому випадку Вольф використовує також слово *Sache*, бо сприйняття чогось як заняття чи роботи завжди передбачає певний рівень розуміння сутності, того, що робиться. Зокрема, таке вживання слова *Sache* бачимо у *DMet*, § 368.

3. Слово *Sache* Вольф у певних контекстах використовує також стосовно речей, які ми сприймаємо чуттями, але й тут вживання слова *Sache* сигналізує про те, що йдеться про речі (*Dinge*) тою мірою, якою вони визначені, тобто якою ми осягаємо їхню сутність. Таке вживання бачимо, наприклад у тезі: “Demnach ist *Licht* dasjenige, was die umstehenden Sachen sichtbar machet” (*DLog*, I, § 7) – “Тож *світло* – це те, що робить справи навколо видимими”.

В останньому випадку для української мови слово *справа* у значенні *річ* сприймається трохи незвично, однак подібне вживання слова *справа* для неї все ж не чуже, хоча й зафіксоване у словнику як застаріле (див. <http://sum.in.ua/s/sprava> – сьоме значення слова *справа*). Звісно, що значеннєві поля слів *справа* та *Sache* не є – та й не можуть бути – геть ідентичними, проте вони все ж мають достатньо багато перетинів. Зважаючи на потребу чіткого термінологічного розрізнення *Ding* та *Sache* в українській мові, – слова *річ* та *справа* є чи не найкращим рішенням. Що ж до того, що слово *справа* сьогодні рідко вживають у значенні *річ*, то, по-перше, у випадку Вольфової філософії

Ясність і темрява

Поняття є *ясним* (*klar, clara*), якщо його достатньо для того, щоб впізнати справу, яка нам вже траплялася, тобто достатньо, щоб відрізнити пояснювану ним річ, від інших речей, неподібних їй. І поняття є *темним* (*dunkel, obscura*), якщо його недостатньо для цього, а відповідно, ми взагалі не знаємо, про що думаємо⁶. Як *ясність*, так і *темрява* мають багато ступенів: “*ясність* постає з помічення відмінності у розмаїтті, *темрява* ж – з нестачі такого помічення” (*DMet*, § 201). Тому “*річ* стає нам все яснішою, чим більше ми помічаємо її відмінність від інших, і навпаки, тим темнішою, чим менше ми сприймаємо цю відмінність.” (*Ebd*, § 202) Тож *чіткість*, *докладність* та *повноту* можна розглядати як ступені *ясності*, що характеризують її збільшення. Але й так само різні ступені може мати і *темрява*, а саме, хоча *темним* є те поняття про якусь річ, якого недостатньо, щоб впізнати її, однак ознаки справи, які ми пов’язуємо з цією річчю можуть робити нас ближчими або дальшими до здобуття *ясного* поняття про неї, а отже, наше поняття про цю річ може бути більш чи менш *темним*⁷. Тож, згідно із Вольфом, *темне* поняття це аж ніяк не відсутність думки про щось, – а неможливість впізнати (ідентифікувати) те, про що думаємо. А тому *темні* поняття ми маємо також про всі слова, про які ми думаємо, але не знаємо їх значення⁸.

Чіткість і нечіткість

Ясне поняття є *чітким* (*deutlich, distincta*), якщо ми розрізняємо окремі ознаки справи, яку це

таке рішення все ж має більше переваг, ніж недоліків, а по-друге, це тільки додасть українській мові додаткової пластичності.

⁶ “Якщо поняття, яке ми маємо, є достатнім, щоб впізнати справи, які нам трапляються, а саме, якщо ми знаємо, що це якраз та сама справа, незалежно від того, має вона це чи якесь інше ім’я, й бачили ми її у цьому чи якомусь іншому місці, – то таке поняття є *ясним*. І навпаки, воно є *темним*, якщо його не вистачає, щоб впізнати справу”. (*DLog*, I, § 9)

⁷ “Біля незнайомої рослини ми пригадуємо, що інша рослина, про яку ми маємо *темне* поняття, мала таке ж довге, гостре та зубчасте листя, як і ця; однак не можемо пригадати, чи воно й у всьому іншому виглядало так, як листя рослини, яка у нас перед очима. Тою мірою, якою ми тепер можемо пригадати більше або менше ознак, тою мірою наше поняття є менш або дуже *темним*” (*DLog*, I, § 10)

⁸ “Отже ми маємо дуже *темні* поняття про всі слова, значення яких ми як слід не знаємо, хоча вони відомі нам за звучанням, і не залишають нас зовсім без думок, якщо ми зважаємо на них”. (*DLog*, I, § 11)

поняття виражає. Якщо ми ж цього не можемо, то ясне поняття є *нечітким* [сплутаним] (*verworren, confusa*)⁹ (*DLog*, I, § 13).

Тож *нечітке* поняття маємо тоді, коли поняття достатньо ясне, щоб за допомогою нього могли відрізнити справу, яку воно виражає, від інших речей, але ця ясність ґрунтується на досягненні *лише однієї ознаки* цієї справи, а решта ознак – якщо вони взагалі є – наче *сплутані* у тій одній ознаці. Відповідно, якщо ми розрізняємо більше однієї ознаки справи, то маємо *чітке* поняття, що дає нам можливість *пояснити* іншим, чим є та річ, про яку ми говоримо. Вольф також вважає, що на буденному рівні люди часто задовольняються нечіткими поняттями про речі: це дозволяє їм впізнавати та ідентифікувати речі як саме ці, а не інші, якщо вони трапляться їм, але не дозволяє пояснити ці речі іншим людям інакше, як безпосередньо вказавши на них.

У випадку нечітких понять важливо, однак, розрізнити, чи йдеться про *наші* нечіткі поняття речей, про які ми шляхом певних зусиль можемо також отримати чіткі поняття, а чи йдеться про речі, про які можливо мати *тільки* нечіткі поняття. Зокрема, тільки лише нечіткими є поняття, які ми отримуємо з думок, що викликані якимось окремим нашим чуттям. Так, наприклад, поняття про червоне може бути тільки нечітким, бо червоне містить лише одну ознаку (*червоне*), яка корелюється з нашим чуттєвим сприйняттям (зором). Через що поняття червоного ми можемо отримати не інакше, як побачивши щось червоне. А тому і неможливо пояснити, що таке червоне, людині, яка ще ніколи не бачила нічого червоного.

⁹ У “*Німецькій логіці*” та “*Німецькій метафізиці*” таке поняття Вольф окреслює як – ясне, але *нечітке*. Однак уже в “*Латинській логіці*” називає його *сплутаним* (*confusa*), як це робив Ляйбніц. Готфрід Габріель вважає, що Вольф навмисно уникає німецького слова *verworren* (сплутаний) через його негативні конотації: “Крістіан Вольф у своїй «Німецькій метафізиці» перекладає вираз «*confusa*» як «нечіткий», уникаючи цим негативних другорядних значень, які властиві виразу «сплутаний» (*verworren*)” [Gabriel 2004: S. 238]. Але варто все ж звернути увагу на те, що хоча латинському *confusa* теж властиві подібні негативні значення, Вольф у своїх латиномовних текстах, які написані пізніше німецькомовних, використовує саме цей термін. Чи змінив Вольф з часом свою настанову, а чи просто тримався звичного вживання цього слова у латиномовній традиції, – однозначно відповісти важко. Зважаючи на те, що у цій статті йдеться передусім про “*Німецьку логіку*”, я писатиму: *нечітке* поняття; хоча німецькомовні дослідники Вольфової філософії нерідко використовують також німецький термін – *verworren* (сплутане), екстраполюючи його на всю Вольфову філософію.

Водночас, наприклад, про годинник ми можемо мати і чітке, і нечітке поняття. Якщо кажемо, що годинник це механізм, який показує час (*DLog*, I, § 13), то маємо про годинник чітке поняття; а отже, можемо *пояснити* іншим, що таке годинник, і не вказувати безпосередньо на якийсь конкретний годинник (за умови, звісно, що та людина вже має поняття про механізм, час та показування). Але якщо ми маємо про годинник нечітке поняття, то можемо здебільшого ідентифікувати годинник як саме годинник, однак пояснити іншим, що це таке, ми не спроможні, – а можемо лише безпосередньо вказати на якийсь конкретний годинник.

Розрізнення *чіткості* та *нечіткості* є ключовим для усієї логіки та філософії Вольфа, й у “*Німецькій логіці*” воно навіть імпліковане в саму дефініцію *поняття*: “*Поняттям* я називаю будь-яке уявлення справи (*Sache*) у наших думках. Наприклад, я маю поняття про *сонце*, якщо я можу уявити його у своїх думках: або через образ (*Bild*), так, наче б я бачив наявним його самого, або через лише слова (*blosse Worte*), якими я даю зрозуміти своє сприйняття сонця, як те, що це світлосйне тіло у небі, яке засліплює очі та робить тепло і світло на землі, або ж через інші знаки, подібним яким у астрономії є знак ☉ ” (*DLog*, I, § 4).

Поняття про сонце *через образ* є нечітким, а поняття про сонце *через лише слова* – чітким¹⁰. Це, однак, жодним чином не слід розуміти так, наче нечітке поняття сонця являє собою конкретне *чуттєве* сприйняття сонця. Адже поняття – це уявлення не конкретної одиничної речі (*Ding*), – а уявлення справи (*Sache*), тобто уявлення сутності речей певного роду та виду. Тож поняття червоного є уявленням про червоне як таке, і аж ніяк не є конкретним зображенням якоїсь червоної речі. Водночас поняття червоного можливо отримати лише через чуттєве сприйняття якоїсь червоної речі, на основі якого ми витворюємо образ (*Bild*) червоного загалом. Цей образ *червоного загалом* і є поняттям червоного. А отже: якщо ми бачимо якусь червону річ, то, маючи поняття червоного (образ червоного загалом), ідентифікуємо цю річ як червону; якщо ж ми просто думаємо про червоне, не бачачи у цей час ніякої червоної речі, то на основі поняття червоного силою виображення створюємо якийсь випадковий конкретний образ червоного, який корелюємо із образом

¹⁰ “so dienen die Wörter und Zeichen zur Deutlichkeit. Indem wir durch sie unterscheiden, was wir verschiedenes in denen Dingen und unter ihnen antreffen.” (*DMet*, § 319) – “таким чином слова та знаки слугують чіткості. Бо за допомогою них ми розрізняємо те, що відмінного ми зустрічаємо у речах та між речами.”

червоного загалом. Тому у випадку сонця Вольфове уточнення тези, що ми маємо поняття про сонце, якщо можемо його уявити через образ, а саме, уточнення: “так, наче б я бачив наявним його самого” (*DLog*, I, § 4), – означає, що на основі нечіткого поняття про сонце ми силою виображення створюємо випадковий конкретний образ сонця, який корелюємо із образом сонця загалом. Тому те, що ми *наче бачимо наявним*, і є цей випадковий конкретний образ сонця, який є не що інше, як інструмент актуалізації поняття сонця у наших думках.

Тож нечітке поняття про якусь річ завжди передбачає безпосередню миттєву кореляцію сутності речі та конкретного образу цієї речі. А отже, наше сприйняття конкретної речі актуалізує наше поняття цієї речі, внаслідок чого ми ідентифікуємо цю річ як саме цю; і з іншого боку, – думання про певну річ за її відсутності актуалізує поняття цієї речі через створений силою виображення випадковий конкретний образ, який наче проявляє у собі образ речі загалом. Цей конкретний образ речі – наприклад, сонця – є випадковим у тому сенсі, що у ньому сонце може бути яскравішим, тьмянішим, жовтим чи рожевим, але завжди цей конкретний образ актуалізуватиме собою образ сонця загалом.

Отже, нечітке поняття речі передбачає, що ми можемо актуалізувати його тільки через чуттєвий образ, у якому розрізняємо лише одну ознаку справи, тобто сутності цієї речі, за допомогою якої ідентифікуємо цю річ як саме цю: так, на прикладі червоного ця ознака – червоне, на прикладі сонця – сонце. Проте, маючи лише нечітке поняття про річ, ми хоч і пізнаємо кожну конкретну річ як саме цю, але не можемо пояснити її іншим; тобто ми не можемо передати наше поняття речі іншим інакше, як безпосередньо вказавши на якусь конкретну річ цього роду чи виду, на основі чого вони могли б самі отримати поняття про неї.

Якщо ж маємо чітке поняття про річ, тобто розрізняємо більше однієї ознаки справи, то можемо пояснити цю річ іншим за допомогою слів чи інших знаків. Звісно, й у випадку нечітких понять ми означуємо їх словами, якщо включаємо їх у аналіз чітких понять; проте нечітке поняття червоного ми можемо означити лише словом *червоне*, а нечітке поняття сонця – лише словом *сонце*. Очевидно, що тому, хто ще не має понять червоного та сонця, або ж ще не має звички означувати ті поняття саме такими назвами, – ці слова не скажуть нічого, поки не буде вказано на конкретні речі, які ними позначаються. Але тоді як про червоне можемо мати тільки нечітке поняття, то про сонце – також чітке: наприклад, якщо ми розуміємо сонце як “світлосяйне тіло у небі, яке засліплює очі та робить тепло і світло на землі” (*DLog*, I, § 4).

Тож тоді як нечітке поняття передбачає, що ми маємо лише одну ознаку справи, яку миттєво корелюємо з конкретним образом речі (червоне, наприклад), то у разі чіткого поняття розрізняємо багато різних ознак, що здебільшого – якщо не завжди – унеможливорює для нас їхню *одночасну миттєву* кореляцію з конкретними речами, які їм відповідають. Тому кореляція *усіх* ознак з конкретними речами, які їм відповідають, є вже не одночасно миттєвою, а поступовою, тою мірою, якою ми послідовно концентруємо нашу увагу на кожній окремій ознаці справи. Позначення окремих ознак словами чи іншими знаками забезпечує зв’язність цього процесу та цілісність його результату. Тобто слова та інші знаки полегшують, навіть взагалі уможливають аналіз позначених ними ознак, а отже – уможливають досягнення чіткості.

Докладність та повнота

Чітке поняття є *докладним* (*ausführlich, completa*), якщо його окремих ознак достатньо, щоб пізнати справу та відрізнити її від інших у будь-який час та за будь-яких обставин. Якщо ж ознак поняття вистачає лише для того, щоб пізнати справу у певний час та за певних обставин, тоді це поняття є *недокладним* (*unausführlich, incompleta*) (*DLog*, I, § 15). І чітке поняття є *повним* (*vollständig, adaequata*), якщо про ознаки, на основі яких пізнається справа, ми також маємо чіткі поняття, тобто можемо розщепити їх на дрібніші ознаки; чітке поняття є, відповідно, *неповним* (*unvollständig, inadaequata*), якщо ми цього зробити не можемо (*Ebd*, § 16).

У “Німецькій метафізиці” докладність представлена як передступінь повноти, а повнота, відповідно, як подальший ступінь докладності, зокрема, у твердженні, що “чіткі [поняття – І. П.] є або *докладними*, або *недокладними*, а докладні або *повними*, або *неповними*.” (*DMet*, § 275). Водночас у “Німецькій логіці” Вольф пояснює повноту не як вищий ступінь докладності, а виводить її – як і докладність – безпосередньо з чіткості. Вольфове твердження, що докладним є те поняття, яке містить достатньо ознак, щоб за будь-яких умов відрізнити одну справу від іншої, а відповідно, одну пояснювану цим поняттям річ від інших речей, – означає, що тут йдеться про *кількість* достатніх ознак, незалежно від того, наскільки глибокий аналіз кожної окремої ознаки. Повне ж поняття передбачає, що кожна з його ознак проаналізована *в глибину*¹¹.

¹¹ Пор. також у Такеші Наказава: “Адже визначальним моментом *докладності* у Вольфа є, так би мовити, питання про *величину* (*Größe*) зв’язаної маси ознак, тоді як з огляду на *повноту* вирішальне значення має *глибина* (*Tiefe*) розщеплення уявлення на його все далі вишукувані ознаки” [Nakazawa 2009: 218].

Повнота, згідно із Вольфом, має багато ступенів, але рідко буває *абсолютною*: “Проте жодним чином не є необхідним, та й дуже рідко можливим проводити це розщеплення (*Zergliederung*)¹² до кінця [...] але ми можемо бути задоволеними, якщо провели розщеплення настільки далеко, що досягнули цим своєї мети” (*DLog*, I, § 18). Значною мірою саме внаслідок своєї *ступеневої* інтерпретації повноти Вольф і доповнює запозичену у Ляйбніца поняттєву схему ступенем *докладності*¹³. Фактично, докладність та повнота становлять дві різні перспективи чіткості. Однак якщо йдеться про *абсолютно повне* поняття, то Вольф аж ніяк не суперечить собі, коли у “*Німецькій метафізиці*” подає повноту як подальший ступінь чіткості після докладності: адже абсолютно повне поняття необхідно є також докладним; оскільки ж ми рідко можемо сягнути абсолютно повних понять, то наші докладні поняття залишаються зазвичай неповними.

Вольфова градація понять лягла в основу всієї його філософії. Розрізнення *чіткості* та *нечіткості* уявлень душі детермінувало поділ душі на вищу та нижчу її частини, а розрізнення *докладності* та *повноти* – стало головним як інструментом, так і

критерієм розгляду проблеми меж людського пізнання. Вольфову градацію понять запозичили всі вольфіанці, якими до кінця 18 ст. була зайнята більшість філософських кафедр німецькомовних університетів. Ця градація мала ключове значення для створення естетики Баумгартеном. А рефлексія над природою відмінності чітких та нечітких (сплутаних) уявлень є також одним з ключових моментів у “*Критиці чистої рації*” Канта. І навіть на початку ХХ ст. розрізнення чіткості та сплутаності було ґрунтовно пропрацьовано Ернстом Касінером.

Тож Вольфове розрізнення та обґрунтування видів понять прямо чи опосередковано вплинуло на всю німецьку філософію 18 ст., а сліди цього впливу відчутні також у філософії подальших епох.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

Gabriel, G. (2004). “Der Begriff der Fiktion – Zur systematischen Bedeutung der Dichtungstheorie der Aufklärung”, in: J. Schönert, U. Zeuch (Hrsg.) *Mimesis – Repräsentation – Imagination. Literaturtheoretische Positionen von Aristoteles bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 231-240.

Leibniz, G. W. (1965). “Meditationes de cognitione, veritate et ideis” (1684¹) : lat.- de. = “Betrachtungen über die Erkenntnis, die Wahrheit und die Ideen”, in: Leibniz, G. W. (1965). *Philosophische Schriften* (Hrsg. u. übers. von H. H. Holz). Bd. 1: *Kleine Schriften zur Metaphysik*, Darmstadt, S. 32-47.

Madonna L. C. (2019). *Erfahrung und Wissenschaftstheorie bei Christian Wolff. Quellen und Probleme*. Hildesheim: Olms.

Madonna L. C. (2018). “Logik”, in: R. Theis, A. Aichele (Hrsg.) *Handbuch Christian Wolff*. Wiesbaden: Springer, S. 93-113.

McQuillan J. C. (2017). “Clarity and distinctness in eighteenth century Germany: Metaphysics, Logic, Aesthetics”, in: M. S. Rodriguez, M. E. Cabeza (Eds.) *Leibniz en Dialogo*, Sevilla: Themata, pp. 149-159.

Nakazawa, T. (2009). *Kants Begriff der Sinnlichkeit. Seine Unterscheidung zwischen apriorischen und aposteriorischen Elementen der sinnlichen Erkenntnis und deren lateinische Vorlagen*, Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.

Wolff, Ch. (1733). *Christian Wolffens Ausführliche Nachricht von seinen eigenen Schrifften, die er in deutscher Sprache von den verschiedenen Theilen der Welt-Weisheit herausgegeben* (1726¹), Franckfurt am Mayn.

Wolff, Ch. (1728). *Philosophia rationalis sive Logica. Praemittitur Discursus praeliminaris de philosophia in genere*, Francofurti & Lipsiae.

Wolff, Ch. (1754). *Vernünfftige Gedancken von den Kräften des menschlichen Verstandes und ihrem richtigem Gebrauche in der Erkänntniß der Wahrheit* (1713¹), Magdeburg.

Wolff, Ch. (1751). *Vernünfftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt* (1720¹), Magdeburg.

Wolff, Ch. (1713). “Vorbericht von der Welt-Weisheit”, in: Wolff, Ch. (1754). *Vernünfftige Gedancken von den Kräften des menschlichen Verstandes*, Magdeburg.

Zingari, G. (1980). “Die Philosophie von Leibniz und die ‘Deutsche Logik’ von Christian Wolff”, in: *Studia Leibnitiana* Bd. 12, H. 2, S. 265-278.

¹² Німецьке *Zergliederung* (розщеплення) є також синонімом *Analyse* (аналіз), й у Вольфа вживається передусім у цьому значенні. У німецькомовному викладі своєї філософії слова *Analyse* Вольф уникає.

¹³ Тому саме через *докладність* Вольф дає визначення *поясненню* (*Erklärung*) та *опису* (*Beschreibung*), що є німецькими відповідниками *definitio essentialis* (у найширшому значенні *Erklärung* – це дефініція загалом) та *definitio accidentalis* чи інакше *descriptio*: “Якщо чітке поняття є докладним, тобто (§ 15) влаштованим так, що підходить не більшій кількості речей, ніж одного виду, а тому за допомогою нього ці речі у будь-який час можна відрізнити від усіх решта їм подібних, то таке поняття я називаю *поясненням*, бо воно робить мені справу ясною, і я можу її пізнати. Якщо ж цього поняття вистачає лише на деякий час, щоб за певних обставин пізнати щось з-поміж інших наявних речей, то я називаю його *описом*” (*DLog*, I, § 36). Зокрема, щоб дати приклади *пояснення*, Вольф наводить поняття *затемнення місяця*, якщо воно окреслено як *відсутність місячного світла*, коли *місяць у повні*, адже за допомогою такого поняття завжди можна відрізнити затемнення місяця від інших небесних явищ; а також поняття *розуму* (*Verstand*), окресленого як – одна з ключових дефініцій Вольфової філософії – *спроможність уявляти можливе чітко*, адже таке поняття розуму завжди та за всіх обставин відрізняє розум від інших спроможностей душі. А для кращого пояснення, що таке *опис* Вольф використовує приклад лимона: “якщо комусь, хто ще не бачив лимонів й мусить взяти один з мого робочого кабінету, я скажу, що це жовтий та дещо продовгуватий фрукт, який лежить у моєму кабінеті на маленькому столі по праву руку, якщо туди зайти, то таке чітке поняття є описом, бо за допомогою нього я можу пізнати лимон лише за певних умов, а саме, доки він залишається лежати на тому ж столі у зазначеній кімнаті” (*DLog*, I, § 36).